

O PORIJEKLU SREDNJEBRONČANODOBNE ANTROPOMORFNE PLASTIKE U JUGOSLAVENSKOM PODUNAVLJU

Nives MAJNARIĆ-PANĐIĆ

41001 ZAGREB, YU, Arheološki zavod, Filozofski fakultet, P. O. Box 421

Izvorni znanstveni članak — Prethistorijska arheologija

Potaknuta nedavno nađenim mikenskim idolom, tzv. »Dama iz Filakopija« na otoku Melosu, autorica ponovno raspravlja problem nastanka i vremenskog opredjeljivanja srednjobrončanodobnih idola u jugoslavenskom Podunavlju. Zbog izričitih stilskih i ikonografskih veza »Dama iz Filakopija« povezuje se s idolom iz Ključevca, a iz toga proizlaze zaključci o porijeklu, značenju i kronologiji srednjopodunavske idolooplastike.

Fenomen dubovačko-žutobridske antropomorfne plastike pobudio je zarana pažnju, kako domaćeg tako i šireg evropskog stručnog kruga.¹ Više se autora pozabavilo više ili manje iscrpnom klasifikacijom te idolooplastike, baveći se pritom okvirno i pitanjem njene geneze. Prvu je klasifikaciju izradio još 1911. godine M. Vasić², a za njim u godinama poslije Drugog svjetskog rata u dva navrata M. Garašanin. Pri istoj podjeli ostao je i u svojoj najnovijoj sintezi o prethistoriji na tlu Srbije.³

V. Trbuhović je izradio zamršenu i vrlo kompliciranu klasifikaciju koja uglavnom počiva na teoretskim pretpostavkama, a ne na konkretnom arheološkom gradivu.⁴ Sva tri navedena autora uočavaju veze dubovačko-žutobridske antropomorfne plastike s mikenskim duhovnim svijetom.

U najnovije je vrijeme pristupila valorizaciji antropomorfne brončanodobne plastike u Jugoslaviji Z. Letica.⁵ U svojoj disertaciji — monografiji znatno je pojednostavnila podjelu i tipološka kombiniranja, a glavni je akcent stavila na razmatranja o genezi idolooplastike. Pri tom se, za razliku od gore navedenih autora, konačno odlučila za tumačenje o njenom autohtonom razvoju negirajući poticaje iz mikenskog svijeta.

Nedavni nalaz izvrsno sačuvane statuete iz mikenskog svetišta na akropoli u Filakopiju na otoku Melosu potaknuo nas je da ponovo razmotrimo problem porijekla, datacije i značenja dubovačko-žutobridske idolooplastike.

»Lady of Philacoppi« — Dama iz Filakopija (Tab. I i II)⁶ nađena je u celli tamošnjeg svetišta i zasada je objavljena samo u preliminarnom izvještaju, bez dublje i temeljitije analize, datirana okvirno u 14. st.⁷

Na tom je liku uočljiva kombinacija ženskih i muških obilježja: uz izražene grudi jasno su slikanjem prikazani brada i brkovi. Na isti način kao i kličevačka statueta (Tab. III) nosi kosu sakupljenu u karakterističnu pletenicu, a na glavi imaju obje statuete identično pokrivalo — kapu ili vrstu dijadema. Kao i kličevački idol Dama iz Filakopija ima nad očima srasle obrve, stilizirane na način karakterističan za prednjeazijski i mediteranski krug.⁸ Osim na mikenskim posmrtnim maskama iz grobova u krugovima A i B, tako prikazane obrve poznamo još s jednog idola sa mikenske akropole.⁹ Kako nijedan drugi idol iz kruga dubovačko-žutobrdske i Girtla Mare—Cirna kulturnih grupa nema jasno prikazano lice, taj se način stilizacije obrva, kakav smo uočili na kličevačkoj statueti, ne može dalje pratiti.

Treba imati na umu da je kličevački idol znatno većih dimenzija od ostalih podunavskih statua (visok 34 cm), a ujedno predstavlja najkvalitetniji rad podunavskih koroplasta.

Uspoređujući kličevački idol s Damom iz Filakopija zapažamo niz identičnih detalja ili zajedničkih simbola: od pokrivala za glavu i načina češljanja kose, preko neobično izražajno prikazanih očiju i »semitski« stiliziranih obrva koje silaze na nos, do ogromnih i izrazitih ušnih školjki. Dok Dama iz Filakopija ima naslikanu bradu i brčić, kličevački idol ima u tehnici duboreza i inkrustacije izvedenu jednu ornamentalnu kompoziciju koja i nos i usta spaja na taj način, da bi se možda i tu mogao nazrijeti prikaz brčića. Kako je, nažalost, kličevački idol nepovratno izgubljen u bombardiranju Narodnog muzeja u Beogradu u toku Prvog svjetskog rata, nije moguće studirati taj detalj na originalu, nego smo upućeni na manje više uspjele reprodukcije. Na mjestu gdje Dama iz Filakopija ima bradicu kličevački idol nosi brižno izrađenu rozetu. U vezi sa tumačenjem tog ukrasa treba svakako imati u vidu nalaze sa mikenske akropole, u prvom redu lijepo sačuvanu glavu većih dimenzija koja osim identičnog pokrivala za glavu ima na bradi naslikan vjenčić — rozetu, koja vjerovatno predstavlja utetoviran ukras.¹⁰ Dama ima kao i kličevački idol zvonoliku šuplju suknju ukrašanu zonalno raspoređenim vezovima(?)

Nalaz filakopske Dame, kao i statuete s mikenske akropole¹¹, upozorio je na to da je kličevački idol, najveća i najbrižnije modelirana statueta panonskog Podunavlja, izrađen u istovjetnoj stilskoj i idejnoj koncepciji. Obje figurine vjerno prikazuju određeni lik u svim njegovim bitnim detaljima. Naravno, kličevački je idol izrađen i ukrašen u drugoj tehnici — umjesto slikanja primijenjene su razne tehnike urezivanja i inkrustacije, te je tako uklopljen u okvire domaće podunavske keramografije. Kličevački idol nije, dakle, kopija nekog mikenskog uzorka, nego originalni rad podunavskog koroplasta koji određeni lik pažljivo izrađuje u vlastitom dekorativnom stilu, vjeran jedino istim ideološkim shvaćanjima.

I Z. Letica naglašava da je antropomorfnu plastiku brončanog doba u Srednjem Podunavlju modelirana u okviru jasno zamišljene ikonografske sheme, pa ova činjenica dokazuje njenu povezanost s jasno definiranim religioznim shvaćanjima.¹² Nadalje Z. Letica smatra da uniformni detalji odjeće i nakita pokazuju da se nije željela postići predodžba realne nošnje, već određeno simbolično značenje koje je adekvatno jednoj religioznoj ideji.

Filakopski nam idol ujedno pokazuje da mikenski utjecaji na podunavsku idolo-plastiku nisu ograničeni samo na tipove statua sa cilindričnom suknjom, kako

misli Z. Letica, (radi se o najmlađem tipu iz treće Letičine faze koji pokazuje veze s egejskim idolima iz kasnomikenske faze III) nego da su ti utjecaji pritjecali i ranije djelujući na starije idole sa šupljom zvonastom suknjom kojih je najizrazitiji predstavnik upravo kličevački idol.¹³

Da bi dokazali postojanje veza između egejsko-mikenskog i karpatsko-podunavskog svijeta, nije nužno raspolagati sa direktnim mikenskim importom na sjever. Dovoljno je ustanoviti odraz istovjetnih ideja, simbola i formi nastalih na sjeveru uz djelovanje iz kruga spomenutih južnih civilizacija.¹⁴ Ne treba zaboraviti da je podunavsko-karpatsko područje u vrijeme uspostavljanja veza s anadolsko-egejskim svijetom u ranomikenskom periodu bila visoko razvijena regija, bogata sirovinama, te privlačna za trgovce i prospektore iz visokih civilizacija juga. Moguće je pretpostaviti kakav je bio sastav tadašnjih trgovačkih »karavana«, iako za takve pretpostavke nemamo konkretnih arheoloških potvrda. Teško je svakako vjerovati da su se te ekspedicije sastojale samo od trgovaca. Uz trgovce kretali su se sigurno i putujući zanatlije, stanovita vojna zaštita, pa napokon i istraživači, pustolovi i prenositelji raznih ideja. Prenosjenje novih ideja, shvaćanja i saznanja u tom vidu, pretpostavka je koju ne možemo odbaciti, a nalazi iz Podunavlja, koje ne možemo protumačiti autohtonim i neovisnim razvojem, dobivaju značenje prvoklasnog arheološkog dokumenta o kontaktima s egejskim svijetom. (Radi se o motivima i simbolima na keramici i metalu, oblicima posuda, oružja i nakita, o mogućoj pojavi pismenih znakova).¹⁵

Sirovinama bogata i tehnološki razvijena sredina, kakvo je bilo karpatsko Podunavlje, nije samo ropski podražavala viđeno i shvaćeno, nego je preuzevši nove ideje, nova tehnička znanja, proizvela u svojoj sredini nove izrađevine uklopljene organski u svijet domaćih tradicija. Takav vid preuzimanja pojedinih tekovina iz strane sredine očituju brojne podunavsko-karpatske kulturne grupe: Wietenberg, Verbicioara, vatinska, otomanska, mad'arovska i veterovska, a zatim i dubovačko-žutobrdska i Gîrla Mare—Cîma. Doticaji anadolsko-egejskog svijeta s udaljenijim područjima Balkana, Karpatske kotline i Podunavlja ustanovljeni su i u znatno ranijim prethistorijskim razdobljima, u neolitiku i eneolitiku, te u rano brončano doba.¹⁶ Stoga je ponešto neobično da neki autori tako teško prihvaćaju arheološke pokazatelje koji govore o takvim kontaktima i u vrijeme ranomikenske civilizacije.¹⁷

Pojava anadolskih i mikenskih utjecaja u karpatskom Podunavlju tek u 14. i 13. stoljeću, na čemu se u posljednje vrijeme toliko inzistira,¹⁸ ne isključuje postojanje kontakata i u znatno ranije vrijeme, tj. u 16. i 15. st. Dapače, čini ih još vjerojatnijima. Razlozi za povezivanje navedenih područja postojali su i znatno ranije, a arheološki dokazi o stvarnom kontaktiranju čine nam se neosporni, pogotovo viđeni u radioničkom krugu Hajdusamson-Apa-Cofalva, te u okvirima vatinske, wietemberške, otomanske i veterovske kulturne grupe.¹⁹

Smatramo da »razlike u ekonomsko-društvenoj strukturi između razvijene kritsko-mikenske civilizacije i kulturnih grupa brončanog doba srednjeg Podunavlja...« nisu do te mjere »nepremostive da je nemoguće pretpostaviti identičnost u religioznim shvaćanjima i jednak smisao antropomorfne plastike.«²⁰ Imamo, naime, vrlo mnogo primjera u povijesti da ista religiozna shvaćanja žive u ljudskim zajednicama različitih ekonomsko-društvenih struktura, a da u svojim značenjima nisu ništa bitno izmijenila. Promjenljiva je jedino vanjska forma, vid izražavanja inače istovjetnih ideja i nivo na kojem se ideje proživljavaju. (Jasne primjere u tom smislu pružaju na pr. kršćanstvo i budizam).

U problematiku povezanosti Podunavlja s egejsko-mikenskim svijetom uklapa se i čuveni nalaz obiju kulturnih kolica iz Dupljaje. Zarana otkrivena, zapažena i u literaturi tretirana u više navrata, ta su kolica svratila pozornost na svoje vjerojatne veze s idejama i simbolima egejskog svijeta.²¹ Većina autora, osim Z. Letice, vidi u simbolici dupljajskih kolica odjeke povezanosti podunavskog i mikensko-egejskog svijeta, a iz pera D. Garašanin potječe duhovita hipoteza o kulturnom smislu lika prikazanog na većim kolicima (iz Narodnog muzeja u Beogradu). D. Garašanin tumači taj lik, mušku osobu odjevenu u žensku odjeću i postavljenu na kolica sa solarnim simbolima koja vuku barske ptice, kao ličnost (koje je odjek sačuvan u starogrčkom mitu o Apolonu Hipenborejskom).^{21A}

Iako se slažemo s nekim autorima²² da je nedopustivo povlačiti tipološke paralele s oblicima iz udaljenih područja među kojima nemamo arheološki dokumentiranih veza, upozoravati na stilske sličnosti koje mogu biti vrlo općenite itd., u ovom slučaju očitih veza između filakopskog i kličevačkog idola, smatramo da je moguće povući određene zaključke koji se, uostalom, sami nameću. Nemoguće je ovdje pomišljati na konvergencije, jer se u bitnim potezima, i u detaljima, oba idola toliko približavaju, da je pri njihovu stvaranju svakako morao postojati zajednički predložak i istovjetna idejna predodžba.

Obzirom na slabu sačuvanost arheološkog materijala, na njegovu često lošu dokumentiranost, a konačno i na loše stanje istraženosti čitavih područja na Balkanu, smatramo da se arheološka znanost, zasada, ne može lišiti povezivanja i okvirnih rekonstrukcija povijesnih zbivanja iz tek tu i tamo sačuvanih, katkada i vrlo fragmentarnih, detalja. Napokon, takve metode katkada čine okosnicu arheološkog interpretiranja, jer se arheološkim postupkom, silom prilika, cjelina mora vrlo često rekonstruirati iz nekolicine raspoloživih podataka, a ti su ponekad vrlo manjkavi. Srećom, arheološka znanost neprestano dobiva nove podatke koji nadopunjavaju ili korigiraju postojeće teorije i znanja.

Kako je spomenuto, Z. Letica smatra nastanak srednjebrončanodobne idoloplastike u jugoslavenskom Podunavlju neovisnim od pobuda iz egejsko-mikenske domene. Veže ga uz samostalni autohtoni razvoj kojega počeci sežu u eneolitič, konkretno u vučedolsku kulturnu grupu. Iako je Z. Letica pravilno izdvojila »zapadnu«, tj. slavonsko-srijemsku grupu idola kao samosvojnju i uočila njenu tipološku ukorijenjenost u vučedolskim oblikovnim tradicijama,²³ neke od njenih argumenata trebalo bi ponovno razmotriti.

Već je V. Hoffiller uspoređujući idole iz Bapske i Dalja sa poznatim antropomorfnim statuetama jugoslavenskog i rumunjskog Podunavlja zaključio da prva dva nalaza treba tretirati kao posebnu, zapadnu grupu.²⁴ Z. Letica je istog mišljenja i zapadnu je grupu povećala novim primjercima idola. Popisala je 3 komada iz Slavonije, 1 iz Srijema, te dodala bački idol iz Gardinovaca i nalaz iz južne Mađarske.²⁵ 12 nedavno nađenih figurina iz okolice Odžaka povezuje također sa zapadnom grupom.²⁶ Tako se broj primjeraka u zapadnoj grupi naglo povećao.

Sve statuete, osim tri primjerka iz Bačke, nađena u kulturnom sloju daljsko-bjelobrdske kulturne pripadnosti,²⁷ slučajni su nalazi i ne znamo njihov kulturni kontekst. Sudeći po situaciji iz Dalja, najvjerojatnije potječu iz razorenih grobova tipa Bijelo Brdo.²⁸ Kako su dosadašnji nalazi pokazali, sve tri regionalne grupe panonske inkrustirane keramike ne poznaju antropomorfne plastike i tako nema sumnje o pripadnosti naših idola grupi Dalj—Bijelo Brdo.²⁹ Novi nalazi iz Bačke, povezani s keramikom daljsko-bjelobrdske grupe, samo to potvrđuju.³⁰ U zapadnoj se grupi susreću idoli s punim (Dalj) i zvonolikim šupljim donjim dijelom (Osijek).³¹

Za razliku od Z. Letice, koja smatra da ni na jednom primjerku zapadne grupe nema oznaka spolne pripadnosti, smatramo da je daljska figurina jasno označena kao ženska: ima naznačene grudi i pregaču sa vulva motivom.³² Šteta da je na daljskom idolu odlomljena glava, jer bi se na njemu, obzirom na brižljivost izrade i znatnije dimenzije, moglo očekivati pažljivo izrađeno lice, kako pretpostavlja i Z. Letica.³³ Daljski nam se idol u svakom slučaju predstavlja kao pandan kličevačkom. Kako Z. Letica primjećuje interesantno je da sve statuete zapadne grupe imaju na licu otprilike u visini brade ili neposredno ispod nje urezano nekoliko vertikalnih crta. Ovaj bi se »ornamenat« mogao objasniti kao prikaz brade. To bi značilo da idoli zapadne grupe sadrže neke od karakteristika koje su jasno prikazane na kličevačkoj statueti. To bi bio jedan od važnijih momenata koji grupu zapadnih idola povezuju sa »srednjom« grupom odnosno uz kličevački idol.^{33A}

G. Kossack je također zamijetio višekratno obnavljanje pojave antropomorfne plastike na širem području južnapanonskog Podunavlja. Duhovito zaključuje da se radi o predispoziciji za izražavanje ideoloških nazora u tom vidu u raznim grupama na navedenom području, ali je oprezan u izjašnjavanju o međusobnoj povezanosti tih pojava.³⁴

Z. Letica je konkretno povezala vučedolsku idoloplastiku sa nastankom statueti zapadne grupe kojih je najreprezentativniji predstavnik daljski idol. Zbog toga je daljski idol datirala vrlo visoko, čak u 18. — 17. stoljeće, a trajanje vučedolske kulture u sjeveroistočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu produžila u vrijeme ranog brončanog doba. Tu ima nekoliko činjenica koje treba naglasiti: iako su najnovija iskopavanja vučedolskog naselja u Vinkovcima, na lokaciji novog hotela, znatno obogatila naše poznavanje vučedolske antropomorfne plastike³⁵, vidljivo je da upravo kasna faza vučedolske kulture (faza C po S. Dimitrijeviću) nije više bogata idoloplastikom, te se čini da u to vrijeme dolazi do opadanja izražavanja u tom vidu.³⁶ Isto je tako, obzirom na nastanak i razvitak vinkovačke i somogyvárske kulturne grupe na tom području u rano brončano doba, malo vjerojatno da se kasna vučedolska grupa negdje održala nepromijenjena do vremena formiranja bjelobrdsko-daljske skupine inkrustirane keramike. Tu skupinu ne treba nikako identificirati sa južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom, u prvom redu iz tipoloških razloga, a zatim i zbog toga što sve tri grupe panonske inkrustirane keramike ne poznaju antropomorfne plastike.³⁷ Antropomorfnu plastiku susrećemo tek u vrijeme formirane daljsko-bjelobrdske grupe, koju datiramo u vrijeme mlade od panonske inkrustirane keramike na tom području, tj. u vrijeme razvijene faze vatinjske kulturne grupe, odnosno u vrijeme početaka dubovačke kulturne grupe u Banatu.³⁸ Daljski nalaz to potvrđuje, jer s tog lokaliteta također potječu nalazi tipa Bijelo Brdo, a ne nalazi panonske inkrustirane keramike.³⁹

Idol iz Dalja, dakle, ne možemo datirati u okviru 18. ili 17. stoljeća, kako to predlaže Z. Letica,⁴⁰ nego najranije u 15., a vjerojatnije tek u 14. stoljeće. Kontakt s vučedolskom grupom teško može doći u obzir, pa tako održanje tradicija iz eneolitika nema arheoloških potvrda. Ipak treba i dalje imati na umu da plosnato tijelo daljske statuete i horizontalno ispruženi batriljel njenih ruku upozoravaju na stilsku povezanost u načinu osnovnog oblikovanja sa vučedolskim idolima. Isto tako i dalje ostaje činjenica da se u izvjesnim grupama panonskog Podunavlja u više navrata u toku prehistorije javlja, bez međusobne povezanosti i zavisnosti, antropomorfnu plastiku; tu pojavu treba najvjerojatnije tumačiti kao baštinjenu predispoziciju, odnosno afinitet, za izražavanje duhovnih nazora u tom vidu, kako je već odavno pretpostavio G. Kossack.⁴¹

Zanimljivo je da je i T. Kovács izrazio mišljenje da se grupa oko Dalja treba vezati uz vučedolsku tradiciju i da je tipološki starija u odnosu na idoloplastiku istočnog područja.⁴² Nakon otkrića vinkovačke kulture⁴³ teško se može pomišljati na to da je u nekom od područja Slavonije i Srijema, konkretno na terenu oko Dalja i Bapske, vučedolska kultura dočekala širenje panonske inkrustirane keramike na jug. Navedena nova istraživanja pokazuju da je na velikom dijelu upravo ovih dviju južnopanonskih regija vinkovačka kulturna grupa naslijedila i smjenila vučedolsku. U Vinkovcima, na lokaciji novog hotela, stratigrafski je jasno pokazano da je vučedolsku kulturu smjenila vinkovačka, a ta ne pozna idoloplastike, unatoč tome što je mnoge forme i tradicije preuzela iz vučedolske kulture i dalje ih održala.

Istu situaciju pratimo na Ljubljanskom Barju, gdje ranobrončanodobna kultura Ig II ili ljubljanska kultura nije, koliko je dosada poznato, iz eneolitičkog stratuma s vučedolskom kulturom preuzela izradu i upotrebu antropomorfne plastike.⁴⁴ Zasadu se, dakle, direktne veze, bilo tipološke bilo kronološke, ne mogu arheološki dokumentirati. U ovom je času teško argumentirano govoriti o kontinuitetu etničke baze na tom prostoru, premda taj kontinuitet logički treba pretpostaviti.

Zapadna je grupa u novije vrijeme naglo povećala broj poznatih idola, od četiri kartirana u monografiji Z. Letice, na devetnaest primjeraka.⁴⁵ Zapadna se grupa tako očituje daleko bogatija idoloplastikom, nego li je to ranije izgledalo. Kako je Z. Letica pravilno zapazila, ta je grupa stilski jedinstvena, a s obzirom na stilizaciju ruku zaista se povezuje s eneolitičkim idolima vučedolske kulture. Svi su idoli uglavnom uniformno odjeveni, sa karakterističnim vezovima na odjeći i sličnim nakitom i metalnim dijelovima nošnje. No, nisu svi zapadni idoli plošnati poput daljskog, nego ih ima podosta odjevenih u zvonaste suknje, što ih povezuje sa »centralnom grupom« Z. Letice.⁴⁶

Tipološki zapadna grupa doista izgleda arhaično, a i dijelovi nošnje, osobito jednostavni polumjesečasti privjesci na ogrlicama, govore u prilog dosta visoke datacije (u vrijeme koje odgovara Reineckovoj fazi B za Bavarsku). U tom smislu ideja Z. Letice da je zapadna grupa najstarija u okviru srednjobrončanodobnih skupina podumavske idoloplastike izgleda uvjerljiva.⁴⁷ Naročito stoga, što smo i grupu Bijelo Brdo—Dalj (Szeremle) odredili u sam početak formiranja srednjobrončanodobnog kompleksa s inkrustiranom keramikom u jugoslavensko-rumunjskom Podunavlju (Bijelo Brdo — Dalj — Dubovac — Žuto Brdo — Gfira Mare — Cırna).⁴⁸ Međutim, takvo određivanje ne proturječi mišljenju da su ideje i duhovni uzori iz mikenskog svijeta djelovali na konačno formiranje srednjobrončanodobne idoloplastike u našem Podunavlju. Ti se kontakti i inače zrcale u nizu aspekata razvijene brončanodobne kulture karpatiskog Podunavlja. Po našem je mišljenju do tih veza i utjecanja došlo već u samim počecima formiranja navedene idoloplastike, a ne tek u podmakloj fazi njenog razvoja, kako navodi Z. Letica misleći pri tome na specifičnu vrstu oltarijskih idola.⁴⁹

Razmotrimo li još neke dekorativne motive i simbole u dubovačko-žutobrđskoj kulturnoj grupi koje je veoma teško protumačiti bez uzora i poticaja iz areala mikensko-anadolske civilizacije, vidimo da slučaj antropomorfne plastike nije izoliran. Tu mislimo na motiv heraldički postavljenih likova s obje strane stupa (drva života), natkrivenih »balдахinom«. Taj bi prikaz mogli slobodno nazvati scenom. Slijedi prikaz shematiziranih likova smještenih u stanovitu arhitekturu — svetišta(?), te pojava kulturnih stolica u vidu glinenih modela. Svi su ti elementi najbolje prezentirani upravo u nekropoli u Kličevcu.⁵⁰ Ovamo treba uvrstiti i pojavu pintadera, posebno oršovski primjerak,⁵¹ te vjerojatne pismene znakove iz Vatima.⁵²

Z. Letica smatra kličevački idol najstarijim u »istočnoj« grupi.⁵³ S time bi se složili stavljajući ga na početak proizvodnje brojnih statuaeta, upotrebljavanih u grobnom kultu. Povezivanje s Damom iz Filakopija određilo bi kličevački idol u vremenske okvire 14. stoljeća, ali nije isključeno da je predstava tog lika s njegovim ikonografskim osobitostima postojala i nešto ranije, što datacija filakopskog svetišta ne može opovrgnuti (Datacija u kasnoheladsku fazu III A).⁵⁴

Dama iz Filakopija, nađena in situ u prostoriji svetišta rješava nedoumicu da li su mikenske statuete predstavljale božanstva. Njene dimenzije, izrada i mjesto nalaska proturječe interpretaciji figure kao oranta. Statuete iz dubovačko-žutobrdске i Gírla Mare—Círna kulturnih grupa nađene su gotovo isključivo u funkciji grobnih priloga, pa je njihova povezanost s grobnim kultom nesumnjiva. Ostaje otvoreno pitanje da li su predstavljale lik pokojnika ili htonsko božanstvo. Druga je mogućnost vjerojatna, s obzirom na to da nam nisu poznati odnosi spola spaljenog pokojnika i prisutnosti idola u grobu. Hachmannova tvrdnja da su u Círni idoli nalaženi isključivo u dječjim grobovima nije našla potvrde na drugim mjestima.⁵⁵ U nedavnim objavama brojnih površinskih nalaza iz Bačke upada u oči podatak da se brojni ulomci idola spominju iz naselja.⁵⁶ Kako na tim nalazištima nisu provedena iskopavanja, zasada se o tim slučajevima ne može raspravljati. U svakom slučaju nalazi idola u naseljima ne bi trebali biti neobični, jer su i u slučaju kulturne namjene bili izrađivani u naseljima. U pitanju je samo konačna namjena idola. Uz nalaze iz Bačke treba navesti i najnovije slavonske nalaze koji također potječu sa površine neseobinskih lokaliteta.⁵⁷

Čini nam se predugim vremenski dijapazon u koji Z. Letica određuje život, tj. proizvodnju i upotrebu figurina: od 18. do u 10. stoljeće. 800 godina trajanja proizvodnje te stilski prilično ujednačene vrste čini nam se malo vjerojatnim. Povrh toga, takvim datiranjem naša idolooplastika, karakteristična za srednjehrončanodobni kompleks Bijelo Brdo — Dalj — Dubovac — Žuto Brdo — Gírla Mare — Círna — Orsoja, gubi svoj kulturni i etnički okvir, jer bi kronološki prerasla trajanje navedenog kulturnog kompleksa. Mislimo da bi trajanje antropomorfne plastike trebalo odrediti od 15. pa do u 13. stoljeće, tj. u vremenske okvire trajanja podunavskog kruga inkrustirane keramike. U tom se smislu izjasnio V. Dumitrescu, kao i niz drugih autora.⁵⁸

Z. Letica je ostala osamljena sa svojom teorijom o autohtonom porijeklu i neovisnom razvoju srednjepodunavske srednjehrončanodobne antropomorfne plastike. Čak ni N. Tasić, koji inače dovodi u pitanje mikensko-egejske utjecaje na brončanodobni razvoj Panonije i Karpatske kotline, ne vidi mogućnost izvođenja te specifične i originalne plastike iz starijih autohtonih kulturnih tradicija.⁵⁹ N. Tasić je ujedno dobro uočio da su sve figurine ukrašene u tipičnom dubovačkom (odnosno Círna-) ornamentalnom stilu, a nikada u stilu panonske inkrustirane keramike.⁶⁰

Idoli nađeni na tlu Mađarske i Slovačke posve su malobrojni.⁶¹ Oba »mađarska« primjerka potječu sa našeg terena (1 iz Vinče, a drugi sa nepoznatog lokaliteta), a idol iz Barce toliko je simplificirano oblikovan, da se ne može povezati ni sa dubovačko-žutobrdskom ni slavonsko-srijemsko-bačkom idolooplastikom. Za sada idol iz Barce predstavlja jedinstveni i osamljeni nalaz iz otomanskog kulturnog kruga. Znači da antropomorfna plastika srednjeg brončanog doba ostaje svojstvena grupama s inkrustiranom keramikom tipa Bijelo Brdo — Dalj, Dubovac — Žuto Brdo i Gírla Mare — Círna — Orsoja.

Kako smo već naveli Hachmannova tvrdnja da se idoli u Círni nalaze samo u dječjim grobovima nije našla odjeka u kasnije pisanim radovima o toj temi.⁶² Iz-

gleda da se takva situacija ne može očekivati ni u našim krajevima, no svakako će se više moći o tome govoriti nakon objave nekropole u Korbovu.⁶³ Osim slučajnih nalaza bačkih idola s površine naselja,⁶⁴ idoli su u nas najčešći u nekropolama kao grobni prilog. Zato su i tretirani u okviru predodžbi grobnog kulta — kao prikazi htoničkih božanstava ili likova pokojnika. Dama iz Filakopija nađena je u celi svetišta i nije direktno vezana uz pogrebni kult, ali njena nam je konkretnija interpretacija još uvijek nepoznanica.

Zasluga Z. Letice sastoji se prvenstveno u tome što je upozorila na tradiciju proizvodnje antropomorfnih plastike u zoni našeg Podunavlja, od neolitika preko eneolitika do u početke ranog brončanog doba. Svakako da se može računati i s izvjesnim preživljavanjem pojedinih motiva i simbola i u brončano doba. No, po našem mišljenju, nemoguće je protumačiti nastanak dubovačko-žutobrdске i oltenijske idoloplastike bez novih impulsa s juga koje smo upravo nastojali predočiti. Tim više što se ti impulsi očituju u raznim vidovima materijalne i duhovne kulture, a na području koje je i nekoć, u neolitiku, bilo zahvaćeno utjecanjima sa juga i jugoistoka (balkansko-anadolski kompleks M. Garašanina). Interes egejsko-anadolskih propagatora ideja i tehnika, trgovaca i putnika bio je u više navrata, u toku dugog vremenskog razdoblja obraćen istom prostoru. U tom pravcu usmjeravala ih je, kako geografski uslovljena prohodnost, tako i ekonomski interesi o kojima još nemamo preciznijih i konkretnih znanja.

Naravno da nema nikakve sumnje o lokalnoj provenijenciji srednjopodunavske antropomorfnih plastike, radi se jedino o pobudama iz egejsko-mikenske sfere, koje nisu izolirane samo na ovu djelatnost, nego se daju pratiti i u ostalim vidovima duhovne i materijalne kulture!

Neporeciva zasluga rada Z. Letice leži u prikupljanju svih podataka i teorija o srednjobrončanodobnoj plastici, u brižljivoj sistematizaciji nalaza, njihovoj tipološkoj obradi i izdvajanju tipološko-kronoloških faza. Niz duhovitih zapažanja, te prijedlog nove klasifikacije i evolutivne sheme predstavljaju stvarni doprinos proučavanju te tematike.

Pa ipak, treba čekati otkrivanje novih nekropola i njihova sistematska i moderna iskopavanja. Najidealnije bi bilo otkriće groblja sa dokumentiranom horizontalnom stratigrafijom koja bi nam mogla argumentirati tipološku i kronološku klasifikaciju kakva je predočena u monografiji Z. Letice. To bi, naravno, bila i dugo očekivana mogućnost da se izvrši meritorna nutarnja podjela dubovačko-žutobrdске grupe u cjelini.

B i l j e š k e

1. M. Valtrović, *Starinar* 7, 1890.; M. Hoernes, *MAGW* 21, 1891.; M. M. Vasić, *Revue Archéologique* 1902.; idem, *Starinar* 3—4, 1952.—53.; F. Mileker — J. Petrović, *Starinar* 5—6, 1928.—30.
2. M. M. Vasić, *Starinar* 6, 1911., 1—93.
3. M. Garašanin, *Muzeji* 7, Beograd 1952., p. 31 sqq.; idem, 39. Ber. RGK, 1958., p. 82 sqq.; idem, *Praistorija na tlu Srbije I*, Beograd 1973., pp. 345—348.
4. V. Trbuhović, *Starinar* 7—8, 1956.—57., pp. 131—139.

5. Z. Letica, Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji, Beograd 1973.
6. C. Renfrew, *Antiquity* 52, 204, 1978., pp. 7—15, T. I—VII.
7. French, *ibidem*.
8. G. Karo, *Schachtgräber von Mykenai*, München 1930., p. 325.
9. G. Karo, o. c., 253, 254, 259; G. Mylonas, *Mycenae and the Mycenaean Age*, Princeton 1966, 97.; *Prehistory and Protohistory*, Athens 1974, 329.
10. *Ibidem*, 331.
11. *Ibidem*, 329.
12. Letica o. c., pp. 69—70.
13. Z. Letica, o. c., pp. 50, 55—56; S. Marinatos, *Crete and Mycenae*, London 1960, pp. 128—132.
14. H. Müller—Karpe, *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Univ. Frankfurt a. M.* 1977, p. 39 sqq.
15. J. Werner, *Atti del I° Congresso Internazionale di Firenze*, Napoli — Roma 1950, pp. 293—308; K. Horedt, *Nouvelles études d'histoire 2*, Bucarest 1960, p. 31 sqq.; R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet u. ihre mittel- u. sudosteuropäischen Beziehungen*, Hamburg 1957; J. Vladár, *Arch. Rozhledy* 24, 1972, pp. 18—25, 101—104; *idem*, *Simposio internazionale sull'antica età dell' Bronzo in Europa*, Verona—Lazise 1972; *idem*, *Spišský Štvrtok Nitra* 1975; J. Vladár — A. Bartonek, *Slov. Arch.* 25, 2, 1977, pp. 371—432.
16. Anadoljsko-balkanski kompleks M. Garašanina i druge slične definicije prihvaćene su općenito u literaturi. M. Garašanin, 39. Ber. RGK 1958; N. Kalicz, *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, Budapest 1963; D. Srejić, *Živa antika VII*, 1975; J. Makkay, *Atti e Memorie del I° Congresso internazionale di Micenologia I*, Roma 1968, pp. 91—98; J. Bouzek, *Pam. Arch.* 57, 1966, pp. 242—276.
17. H. Schickler, *Fundberichte aus Baden—Württemberg 1*, Stuttgart 1971, pp. 705—734; N. Tasić, *Balkanica IV*, 1973, pp. 19—37; Z. Letica o. c.
18. Vidi bilješku 17.
19. R. Hachmann, o. c., T. 63, 64, 65; D. Garašanin, *Bronzano doba Srbije*, Beograd 1972, 91—100; F. Milleker, *A. Vattinai Östelep*, Temesvár 1905, XX, 5 abc, XXII, 5ab; K. Horedt—C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg . . .*, Bonn, 1971, Abb. 32, 33, 59; J. Vladár, *Spišský Štvrtok*, Nitra 1975; L. Hajek, *Sl. Arch.* 7, 1959.
20. Z. Letica, o. c. pp. 66—67.
21. F. Milleker — J. Petrović, *Starinar* 5—6, 1928—30; D. Garašanin, *Starinar* 2, 1951, pp. 270—272.
22. A. D. Garašanin, *ibidem*
23. B. Jovanović, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad 1974, pp. 154—180; N. Tasić, *Balkanica IV*, 1973, pp. 19—37.
24. Z. Letica, o. c., pp. 23—26.
25. V. Hoffiller, *Vjesnik Hrvatskog arheol. društva XV*, 1928, pp. 251—255.
26. Z. Letica, o. c., pp. 23—26, T. VI.

26. S. Karmanski, *Nalazi bronzanodopske idoloplastike iz okoline Odžaka*, Odžaci 1969.
27. S. Karmanski, o.c., T. I—VI.
28. J. Brunšmiđ, *Vjesnik Hrv. Arheol. društva VIII*, 1903—4, p. 63 sqq.
29. M. Dušek, *Gräberfelder aus älteren Bronzezeit in der Slowakei*, Bratislava 1960, p. 139 sqq; P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, Diss. Pann. II, 13, Budapest 1938; I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen*. Budapest 1975, pp. 193—230; G. Bándi, *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969, 2, pp. 47—60; T. Kovács, *Arch. Értesítő* 99, 1972, pp. 47—52.
30. S. Karmanski, o.c.; idem, *Katalog antropomorfne i zoomorfne plastike iz okoline Odžaka*, Odžaci 1977.
31. Z. Letica, o.c., T. I, VI, 1.
32. *Ibidem*, T. II, 1.
33. *Ibidem*, 24.
- 33.a *Ibidem*.
34. G. Kossack, *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder — u. Hallstattzeit Mitteleuropas*, Berlin 1954, p. 9.
35. T. Težak, *Arch. Jugoslavica XVI*, 1975, p. 3 sqq.
36. S. Dimitrijević, *Opuscula archaeol. VIII*, 1982.
37. *Vidi notu 29*.
38. N. Majnarić—Pandžić, *Arheološki nalazi istočne Slavonije i Baranje*, Zagreb 1982 (u tisku).
39. V. Hoffiller, o.c.
40. Z. Letica, o.c. 53.
41. G. Kossack, o.c., 9.
42. T. Kovács, o.c., pp. 47—52.
43. I. Bóna, *Alba Regia 4—5*, 1963—64, p. 17 sqq; S. Dimitrijević, *Arheološka istraživanja na području Vinkovaca, Vinkovci* 1968; N. Tasić, *Arch. Jugoslavica IX*, 1968, pp. 19—30.
44. S. Dimitrijević, *Arch. Jugoslavica VIII*, 1967, p. 1 sqq.; P. Korošec, *Arch. vestnik VII*, 4, 1956, p. 369 sqq.
45. S. Karmanski, *Katalog antropomorfne i zoomorfne plastike iz okoline Odžaka*, Odžaci 1977; M. Bulat, *Arheol. pregled* 21, 1979, T. XXX.
46. Z. Letica, o.c., pp. 28—36.
47. *Ibidem*, p. 51 sqq.
48. *Vidi notu 38*.
49. Z. Letica, o.c., p. 55.
50. M. M. Vasić, *Starinar* 3—4, 1952—53, sl. 5; G. Kossack, o.c., T. 2, 7; V. Dumitrescu, *Necropola de incineratie din epoca bronzului de la Cirna*, Bucuresti 1961, grobovi 27, 30, 31, 33, 45 itd.
51. M. Wosinsky, *Die inkrustierte Keramik in der Urzeit*, Budapest 1904, T. C, 4.

52. B. Milleker, o.c., T. XX 5a, XXIII, 5 ab; J. Vladár — A. Bartoněk, o.c., p. 391, 22.
53. Z. Letica, o.c., pp. 38—39.
54. French, *Antiquity* 52, 204, 1978, pp. 7—15, 12.
55. R. Hachman, *Germania* 46—2, 1968, pp. 638—370.
56. Vidi note 26 i 45.
57. Vidi notu 45.
58. V. Dumitrescu, o.c., p. 244 sqq.; idem, *IPEK* 19, Berlin 1959; D. Berciu, *Arheologia preistorica a Olteniei, Craiova* 1939; R. Hachmann, o.c.; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn 1968, pp. 133—142.
59. N. Tasić, *Balkanica* IV, 1973, pp. 19—37; idem, *Praistorija Vojvodine* 1974, pp. 231—232.
60. *ibidem*.
61. T. Kovács, o.c.; L. Hajek, o.c., pp. 285—300.
62. B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und Chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, I, Bonn 1976, pp. 62—65; A. Vulpe, *Dacia* 16, 1972, pp. 414—419; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii I*, București 1978, p. 28 sqq.
63. D. Krstić, *Dubovačko-žutobrdska grupa i njena istorijsko-etnička pripadnost*, (rukopisna disertacija), Beograd 1965; isti autor priprema kataloško izdanje nalaza iz Korbova u ediciji *Kataloga Narodnog muzeja u Beogradu*; D. Garašanin, *Bronzano doba Srbije*, Katalog izložbe, Beograd 1972, 44—54.
64. Vidi note 26 i 45.
Crteže izradio Krešimir Rončević.

ZUSAMMENFASSUNG

ÜBER DIE GENESIS DER MITTELBRONZEZEITLICHEN ANTHROPOMORPHEN PLASTIK IM JUGOSLAWISCHEN DONAURAUM

Neuliche Entdeckung der ausgezeichnet erhaltenen Statuette aus dem mykänischen Heiligtum der Akropolis von Philakopi auf der Insel Melos, spornte uns an wieder das Problem der Chronologie, Genesis und Bedeutung der Idoloplastik aus Dubovac, Žuto Brdo und Dalj zu betrachten.

»Lady of Philakopi« — Die Dame aus Philakopi (Taf. u. II)⁶ wurde in der Zelle des dortigen Heiligtum gefunden und ist derzeit nur in Vorbericht veröffentlicht, und ohne einer tieferen und gründlicheren Analyse im Rahmen des XIV Jh. datiert. Auf diesem Bildnis ist eine Kombination weiblicher und männlicher Merk-

malen erkennbar: nebst geformten Busen sind kleiner Schnurrbart und Bärtchen gemalt. Gleich der Statuette aus Kličevac hat die Dame die Haare in ein charakteristisches Zopf geflechtet. Die beiden Statuetten haben die gleiche Kopfbedeckung — flache Kappe oder eine Art Diadem. (Taf. II) Gleich dem Idole aus Kličevac, hat die philakopische Statuette zusammengewachsene Augenbrauen, auf die charakteristische Weise des worderasiatischen und ägäischen Kreise stylisiert.^{8 9} Da kein anderer Idol aus dem Kreise Dubovac—Žuto Brdo und Grla Mare—Ćirna klar geformtes Gesicht hat, kann man diese Stillisierung der Augenbrauen nicht weiter folgen. Man muss bedenken dass das Idol aus Kličevac erheblich grösser als alle andere mittel-danubische Statuetten ist (Höhe 34 cm) und stellt gleichzeitig sorgsamst ausgeführte Arbeit der danubischen Koroplasten.

Wenn wir das Idol aus Kličevac mit der Dame aus Philakopi vergleichen dann erkennen wir eine Reihe identischer Details oder gemeinsamen Symbolen: von Kopfbedeckung und Art der Frisur, ungewöhnlich ausdrucksvolle Augen und stilisierten zusammengewachsenen Augenbrauen, bis zum ausdrücklich grossen Ohren. Während die Dame aus Philakopi den gemalten Schnurrbart und Bart hat, das Idol aus Kličevac hat in Furchenstichtchnik mit weissen Inkrustation eine ornamentale Komposition ausgeführt, welche die Nase und Mund so zusammenbindet dass man auch hier eine mögliche Schnurrbartdarstellung vermuten könnte. Dieses Detail können wir leider nicht im Original studieren, da wie schon bekannt, das berühmte Idol während eines Bombenangriff auf das Museum in Belgrad im ersten Weltkrieg verlorengegangen ist. Deswegen sind wir auf mehr oder weniger gelungene Reproduktionen angewiesen. Auf der Stelle wo die Dame aus Philakopi ein Schnurrbärtchen trägt, hat das Idol aus Kličevac eine sorgfältig ausgeführte Rosette. Dieses Ornament interpretierend weisen wir auf den Kopf aus der Mykänischen Akropolis, welcher ausser der identischen Kopfbedeckung auf dem Kinn ein gemaltes Kränzchen — Rostette hat (möglicherweise eine Art Tetovierung).¹⁰ Die beiden Statuetten haben glockenförmige reichverzierte Röcke.

Die genannten Statuetten¹¹ aus mykänischer Welt zeigen dass das Idol aus Kličevac in der gleichen stylistischen und ideologischen Auffassung ausgeführt ist. Die philakopische Dame und Idol aus Kličevac stellen eine bestimmte Gestalt mit allen wesentlichen Details dar. Natürlich ist das Idol aus Kličevac in einer eigenen Technik ausgearbeitet und dekoriert anstatt der Bemalung ist Einritz — und Inkrustierungstechnik angewendet und damit ist das Idol in den Rahmen der einheimischen danubischen Keramographie eingefügt. Das Idol aus Kličevac ist also keine Kopie eines mykänischen Vorbildes, sondern Originalarbeit eines mitteldanubischen Koroplasten der eine bestimmte Gestalt sorgfältig im eigenen Styl formt, nur der gleichen ideologischen Auffassung folgend. An Rohstoff reiche und technologisch entwickelte Gegend, wie das karpatenländische Donauraum war, hat nicht einfach imitiert, sondern die neuen Ideen und technologisches Wissen übernehmend, im eigenen Milieu neue Erzeugnisse hergestellt, die organisch in den Kreis der heimischen Traditionen eingefügt sind. Solche Übernehmungsart einzelner Errungenschaften aus fremden Milieu zeigen zahlreiche mitteldanubisch-karpatenländische Kulturen: Wietenberg, Verbicioara, Vatin, Otomani, Mad'arovec und Veterov, weiter Dubovac—Žuto Brdo und Grla Mare—Ćirna Kultur.

Z. Letica meint dass die Entstehung der mittelbronzezeitlichen Idolooplastik in jugoslawischen Donauraum unabhängig von Anregungen aus ägäisch-mykänischen Domäne sei. Sie verbindet diese Entstehung mit selbstständiger autochtonen Entwicklung, deren Anfänge in die Kupferzeit reichen, konkret in die Vučedoler Kultur. Obwohl Z. Letica richtig die »westliche« d. h. eigene slawonisch-syrmische Idolen-

gruppe ausgesondert hat und ihre typologische Verwurzelung in vučedoler Gestaltungstradition bemerkt,²³ sollte man einige von ihren Argumenten aufs neue erwägen.

Z. Letica hat tatsächlich die vučedoler Idoloplastik mit der Entstehung der Statuetten westlicher Gruppe verbunden, deren repräsentativster Vertreter der Idol aus Dalj ist. Deswegen hat sie ihn sehr hoch datiert, sogar ins 18 — 17e Jahrhundert, und die Dauer der vučedoler Kultur in Nordostslawonien und Westsyrmien in die frühe Bronzezeit verlängert. Hier gibt es einige Tatsachen die zu betonen sind: obwohl die neuesten Ausgrabungen der vučedoler Ansiedlung in Vinkovci (am Platz des neuen Hotels) bedeutend unser Wissen über vučedoler Idoloplastik bereicherten,³⁵ offenbaren gleichzeitig dass gerade die späte Phase der vučedoler Kultur (Phase C nach S. Dimitrijević) nicht an Idoloplastik reich war. Es scheint dass in dieser Zeit die Verminderung solcher Ausdrucksweise auftritt.³⁶ Bezüglich auf die Entstehung und Entwicklung der Vinkovci und Somogyvár Kultur in diesem Raume während der frühen Bronzezeit, ist es ebenso unwahrscheinlich dass sich die späte Vučedolkultur unverändert bis zur Formierungszeit Bijelo Brdo — Dalj Gruppe der inkrustierten Keramik erhalten hat. Diese letzte Gruppe soll man nicht mit der südtransdanubischen inkrustierten Keramik identifizieren.

Das Idol aus Dalj können wir also keineswegs im Rahmen des 18—17. Jahrhundert datieren wie es Z. Letica vorschlägt, sondern frühestens ins 15. oder wahrscheinlicher erst ins 14. Jahrhundert. Ein Kontakt mit Vučedoler Kultur kann schwer in Betracht kommen, und auf diese Weise hat das Traditionserhalten aus Kupferzeit keine archäologischen Beweise. In Vinkovci, am Platz des neuen Hotels ist stratigraphisch klar bestätigt dass die vučedoler Kultur durch die Vinkovci Kultur abgelöst wurde. Die Vinkovci Kultur kennt keine Idoloplastik obwohl sie mehrere Formen und Traditionen aus Vučedoler Kultur übernommen und behalten hat.

Der gleichen Situation folgen wir auf Leißbacher Moor, wo die frühbronzezeitliche Kultur Ig II oder die Ljubljana Kultur, soweit bekannt, nicht die Ausarbeitung und Anwendung der antropomorphen Plastik aus kupferzeitlichen Stratum mit Vučedoler Kultur übernommen hat.⁴⁴ Bisher kann man also keine typologische oder chronologische direkte Verbindungen archäologisch dokumentieren. In diesem Augenblick ist es schwer vom Kontinuität der ethnischen Basis in angeführtem Raume zu sprechen, obwohl eine solche Kontinuität gewissermassen logisch voraussetzen sei.

Typologisch wirkt die Westgruppe archaisch, und die einzelne Trachtteile, besonders die einfache halbmondförmige Anhänger als Halsschmuck verwendet, sprechen zugunste ziemlich hoher chronologischen Bestimmung — in die Zeit der rein-ckeschen Phase B (für Süddeutschland entsprechend). In diesem Sinne die Z. Letica's Behauptung dass die Westgruppe die älteste im Rahmen der mittelbronzezeitlichen Gruppen der donauandischen Idoloplastik sei, scheint überzeugend zu sein.^{47 48} Solche Bestimmung, aber, widerspricht nicht der Meinung dass die Ideen und geistliche Vorbilder aus mykänischer Welt auf die endgültige Gestaltung der mittelbronzezeitlichen Idoloplastik in unserem Donauraum wirkten.

Z. Letica betrachtet das Idol aus Kličevac als älteste Statuette in ihrer »Zentralgruppe«.⁵³ Damit können wir übereinstimmen, und es an den Anfang der Herstellung der zahlreichen Statuetten stellen, die unserem Donauraum im Grabkult verwendet wurden. Die Verbindung mit der Dame aus Philakopi würde das Idol aus Kličevac in Rahmen des 14. Jahrhundert bestimmen. Es ist, aber, nicht ausgeschlossen dass die Darstellung dieses Gestaltes mit seinen ikonographischen Besonderheiten schon etwas früher entstanden sei, was die Datierung des philakopischen Heiligtum nicht widerlegen könnte (in die späthelladische Phase III A).⁵⁴

Unserer Meinung nach sollte man die Dauer die antropomorphen Plastik in unserem Donauraum in Rahmen von 15. bis in das 13. Jh. bestimmen, d.h. in die Lebenszeit der mitteldonauländischen Kreis mittelbronzezeitlichen inkrustierten Keramik. In diesem Sinne äusserte sich schon V. Dumitrescu, sowie eine Zahl anderer Forscher.⁵⁵

